

Г. Ф. Кязимова

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ
У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ
(порівняльний аналіз поглядів М. С. Грушевського
та В. К. Винниченка)**

Історія не дуже щедра на щось нове: все повторюється, лише в трохи іншій формі, зумовленій іншими обставинами. Втім об'єктивна увага до політичної спадщини провідних державних діячів, які очолили передостанню спробу здобути для України незалежність, має як науковий, так і практичний інтерес.

Науковий інтерес полягає в з'ясуванні стану політичної позиції провідних діячів української революції, їх соціально-економічних поглядів, які підсумовували велетенський досвід поступу до самостійності. Саме через історію, здобутки та помилки політиків ми сьогодні можемо зазирнути у майбутнє, уникнути тих згубних помилок, які призвели Україну до втрати незалежності — в цьому полягає практичне завдання даної роботи.

Сучасна історіографія значну увагу приділяє вивченню творів М. С. Грушевського, В. К. Винниченка, інших політичних діячів 1917-1921 рр. Зокрема, цих питань торкаються В. Зінченко "Політичний заповіт" М. Грушевського про розбудову незалежної України", Н. Кічічина "Політичні погляди В. Винниченка", Ю. Корж "Концепція української державності в поглядах В. К. Липинського" та інші, але в цих роботах не проводиться порівняльного аналізу, увага не акцентується саме на соціально-економічних поглядах, а переважно на поглядах на розбудову держави. Це при тому, що саме соціально-економічна політика, на думку автора, є головним фактором у розбудові держави.

Отже метою даної статті є розкриття суті поглядів М. Грушевського та В. Винниченка на соціально-економічні питання в роки революції, їх розбіжності та вплив на долю української державності в ті часи.

Від I до IV Універсалу — шлях України до самостійності і незалежності. Обґрунтовуючи остаточність цього вибору, М. Грушевський посилається на "необхідність повної свободи в упорядкуванні соціальних, економічних та фінансових справ України".

Головною силою, здатною реалізувати ідеї справедливого соціально-економічного облаштування української держави, М. Грушевський однозначно вважав селянство. У статті “Українська Центральна рада й І Універсал” він пише: “Бо кінець кінцем все чисто — і свобода, і революція, і воля України, і справа земельна — залежить від того, чим буде наша народна маса і передусім наше селянство: чи розпорошеною купою піску, котру перший подув вітру може підняти і рознести, чи твердою опорою, міцним фундаментом, на котрім опереться свободна, автономна, народна Україна.” [1, с. 9].

Ця думка проходить майже через усі статті та виступи Голови Центральної ради. Так, у збірці статей “На порозі нової України”, написаній в лютому-березні 1918 р., тобто тоді, коли, як зазначав Грушевський: “Небозвід українського визвольного руху вже захмарився”, він знов підтверджує свою оцінку селянства, його місце в майбутньому України: “Головною підставою сеї Великої України ще довго, коли не завсіди, буде селянство, і на нім прийдеться її будувати. В довгі часи нашого досвітнього животіння ми все повторяли, що в селянстві і тільки в селянстві лежить будущина українського відродження і взагалі будущина України.” [1, с. 162].

Розуміючи, що обстановка для здійснення завдань створення української державності істотно погіршилась, Михайло Сергійович все ж таки, вдивляючись у перспективу, підтверджує свої погляди: “...Я глибоко переконаний, що в українськiм житті мають будучність, матимуть вплив, встоються тільки ті елементи, які стоятимуть в тіснім і щирім контакті з селянською масою, матимуть її потреби й інтереси на оці й ними орієнтуватимуться. І як підстава української стихії спеціально, і як основа соціальної й економічної структури нашого краю взагалі селянство зістанеться фундаментом, на котрім треба будувати все. Тільки те буде міцне, що збудується нім. І горе тим течіям, партіям, планам і намірам, котрі будуть проти нього.” [1, с. 163].

Отже, головна опора — селянство. М. Грушевський дуже стримано ставився до робітничого класу, до робітничого питання. У статті “На порозі нової України”, як, втім, і в ряді інших, він переконано і відверто висловлює свою думку про місто як про зосередження антиукраїнських настроїв, що зривають побудову незалежності держави. Причина в тому, що переважна маса жителів міста — це, за

Грушевським: “Робітники-великороси з прихожих” і “місцеві де-націоналізовані люди” з фабричних і промислових центрів.

Щодо свого, національного робітничого класу, то він, з точки зору М. Грушевського, не являв собою ніякої реальної сили.

“Пролетаріат український ще незвичайно слабкий, — пише він. Пролетаріат місцевий, свідомо зв’язаний з краєм, сильніший від українського, але також в порівнянні з загальною міркою нашого життя теж не бо зна який і відступає перед чисельною економічною силою селянства на другий план.” [1, с. 163].

Звичайно, на підставі тільки наведених слів М. Грушевського можна сміливо віднести до антимарксистів, та чи варто? І чи праві були ми, коли вважали марксизм вченням вічним та універсальним? Але це окрема тема. Більше того, некон’юктурне ставлення М. Грушевського до Маркса за умов захоплення ним геть усіх соціалістів і демократів свідчить про його чесність і щирість як політика і вченого. Саме свій, не скопійований підхід до подій 1917-1919 рр. визначає і оцінку Головою Центральної ради специфіки української революції і завдань, що випливають з неї: “Революція наша пішла іншими дорогами, ніж на Заході, з іншого боку підійшла до розв’язання соціальної проблеми, і сею наміченою стежкою повинно йти й далі наше соціальне й державне будівництво, маючи своєю підставою інтереси трудового селянства... Навіть коли розвинеться... промисловий план, ... все таки й чисельно, й економічно, й політично селянство зістанеться, очевидно, підставою політичного державного й економічного життя України.

Через те, чим сильніша економічно, культурно, морально, національно, політично буде ся підстава — тим певніша буде наша будова, наша Україна.” [1, с. 163].

Можна було б сподіватись, що селянство, на яке розраховує, про чії інтереси так дбає глава молодій українській державі, підтримуватиме нову владу повністю, до кінця. Але цього не сталося. Чому? Радянська історична наука, однозначно оцінюючи діяльність “націоналістичної буржуазної Центральної ради”, багато і жовчно писала про крах її селянської політики.

Що ж сталося? Можливо, М. Грушевський, при всій серйозності свого ставлення до селянства, не розумів необхідності реформування існуючої земельної системи?

Розумів. У статті “Українська Центральна рада і I Універсал” він відверто пише про те, що в ейфорії радості і перемоги створення Центральної ради на першому місці бачилися завдання лише політичні. “Але виявилось, справа творення нового життя, нового всім, тим самим і в економічному житті, в справі земельній...” [1, с. 8].

Тобто саме життя поставило земельні реформи за основу, про їх необхідність свідчив і драматичний досвід історії: “Ми осуджували короткозору політику наших предків XVII віку, — пише Грушевський у статті “На порозі нової України”, — котрі роздмухували повстання в широких масах, які мали передусім свої інтереси соціальні, своє право на землю, а, добившись їх кров’ю перемоги, думали пустити сю “чернь” ні з чим. Ми ясно бачили, що се головне принесло тоді крах нашої державності, нашої національності, нашої культури, і тепер ніяк не можемо повторювати тої ж помилки і, “улегшуючи” завдання держави, спішити викидати за борт наші соціальні проблеми. Інакше нам загрожує небезпека на якимсь часі ще раз, вдруге пророблять революцію — соціальну, боротьбу з домашнім соціальним більшовизмом, ще тяжчу і кривавішу, і даремні будуть всі ті кроваві і матеріальні жертви, які ми понесли нинішній особиді.” [1, с. 177].

Безперечний висновок історії — лише опора на народ, урахування його соціально-економічних інтересів гарантує підтримку ним влади. Та, на жаль, цей висновок, на нашу думку, займаючи не останнє місце в політичних переконаннях Михайла Сергійовича, не був пріоритетним у практичних кроках голови УНР — він, як і його попередники, які намагалися вивести палко любиму Україну на шлях свободи, на перше місце ставив усе ж таки національне питання. “... Передусім, — писав Грушевський, — треба об’єднатися всім прихильникам свободи і добробуту трудящого народу, щоб захистити новий свободний лад від його ворогів, що хотіли б повернути старі порядки. Треба всім прихильникам свободи і рівності з’єднати свої сили, щоб добитися тих політичних установ, про котрі тут сказано: автономії України в федеративній демократичній республіці. Для того треба українцям організувати скрізь, від села до волості — почавши по плану, виробленому Українською Центральною радою”, і далі: “... Коли ми здобудемо автономію України, ... тоді трудящі і народ український буде по своїй волі порядкувати

всім на Україні. І вони забезпечать добробут робочих людей законами, заведуть такі порядки, щоб була справедливість.” [1, с. 119].

Таким чином, склалася добре нам знайома ситуація: революційна українська демократія, яка зуміла злитися з народом України на перших порах революції, вміло використовувала і спрямовувала ентузіазм повсталих мас в напрямі утвердження української незалежності.

Втім, як писав один із найавторитетніших діячів і істориків Центральної ради Д. Дорошенко: “Автономія України і взагалі національні вимоги підносились масам як свого роду викуп, ціна за панську землю: “хочеш одержати панську землю — вимагай автономію!”.

Крім того, опанувавши осередок, Київ, та його не цілком, провідники Центральної ради зовсім не зуміли так само опанувати провінцію, яка жила своїм життям.” [2, с. 70, 71].

Поманивши селян своїми обіцянками, розпаливши класову ворожнечу, — зазначав Д. Дорошенко, — Центральна рада зупинилась і почала відставати від того, що вже здійснили у себе більшовики [2, с. 86].

Справді, у статті М. Грушевського “Хто такі українці і чого вони хочуть” чітко простежується нерішучість, обережність Центральної ради, прагнення нікого не ущемити, дотримати законність — і це в умовах виру змін і революційного нетерпіння народу. “Землі казьоні, удільні, монастирські і великі поміщицькі маетки повинні бути забрані, а від поміщиків по справедливій оцінці їх коштів і прав маетки треба викупити коштом українського краювого скарбу (казни) і роздати в користування людям трудящим, які будуть на цій землі працювати.

– Се справа складна, котру треба добре обміркувати, щоб не скривдити непотрібно людей. Тепер до неї пориватися не можна. Охорони, Боже, хапатись тепер захоплювати землю, ділити її силоміць, або нищити чиясь хазяйство...

– Треба насамперед укріпити свободу, здобути волю Україні, її автономії, а тоді трудящий народ буде хазяїном на Україні і упорядкує земельну справу.

– Справедливо було б, щоб фабрики й заводи, так само як і руди і шахти, ліси і води і всі багатства землі належали до самих трудя-

щих, або до краю. Треба дбати про те, щоб сили робітника шанувалися, його праця нагороджувалася справедливо...” [1, с. 119-120].

Усе це дало врешті дивовижну картину: Центральна рада, яка ще на початку літа могла твердити, що вона опирається на зорганізоване робітництво і селянство, за якихось три-чотири місяці не мала вже й кількох тисяч війська, котре б її активно боронило, селянство лишилось зовсім байдужим і пальцем навіть не ворухнуло в обороні Центральної ради.

Чи можна і треба дорікати за це М. Грушевському? Він був і залишився українським лібералом, демократом і гуманістом. Ідея українського суверенітету, взята ним за основу, підпорядкувавши собі все інше, виявилась, на жаль, в умовах війни, розвалу економіки, різнонаціонального населення України утопією. Досягти національної згоди виявилось набагато складніше.

В. К. Винниченко — соціаліст за переконанням — пішов, безумовно, далі свого попередника. Взявши на себе відповідальність за Україну і в Центральній раді, і в Директорії, він не змінює поглядів протягом усього свого нелегкого життя, знову і знову повертаючись до драматичних днів 1917–1919 рр. Саме тому спадщина В. Винниченка варта глибокого і всебічного аналізу.

Як і в М. Грушевського, так і в працях, листах, щоденниках В. Винниченка ми знаходимо чесну картину драми, що розгорталася на Україні, яка була викликана не тільки об’єктивним ходом подій, а й політичними позиціями їх лідерів.

Червоною ниткою у працях В. Винниченка проходить думка про те, що тільки в оперті на народ — сила будь-якої влади. Якщо М. Грушевський робить ставку на селянство, Володимир Кирилович не виділяє якийсь певний клас. Тут він удається до уроків історії: “Поки Хмельницький мав “орієнтацію” на внутрішні сили, на народ, поки спирався на всебічні інтереси нації, поки голосно і вільно лунав клич “Україна без хлопа і пана”, доти він мав перемоги...” [3, с. 13].

Однак з минулого не завжди роблять правильні висновки. Винниченко гірко дорікає Центральній раді за її розгубленість і недостатню віру в свій народ: “Одна частина Центральної ради стояла за те, щоб піти назустріч соціально-економічного прагнення його, щоб з гасла “Вільна Україна” зробити гасло “Вільна Україна без

хлопа і пана”, щоб з’єднати всі прагнення в одне, щоб однобічне визволення розвинути у всебічне. Але друга частина Центральної ради не знайшла в собі ні сили, ні мужності, ні бажання прийняти це гасло...” [3, с. 15].

Розмежування у Центральній раді, яка схилилась то до підтримки Тимчасового уряду, то до спілки з Радами, блокуючись з окремими партіями, не сприяло тому, щоб вона знайшла в собі рішучість і силу вирішити найголовніші соціально-економічні питання, що турбували народ. У цьому В. Винниченко вбачав коріння її трагедії.

Звичайно ж, В. Винниченко, будучи безумовним патріотом “своєї України”, прагнув до її національного визволення, до створення своєї державності, не розривав поняття національного і соціального розкріпачення. “Як влада клас експлуаторський, — писав він, — паразитарний мусить національно поневолювати для можливості і поневолювати соціально, так влада клас експлуатованих, працюючих мусить національно визволяти, мусить сприяти й допомагати цьому визволенню, коли хоче найповніше визволяти соціально.” [4, с. 500].

Однак, порівнюючи політичні погляди В. Винниченка і М. Грушевського, не можна не помітити, що Володимир Кирилович питання національного і соціально-економічного визволення часто ставить на одну сходинку, а інколи першочерговим називає визволення соціальне: “... два моменти в українській революції — національний і соціальний.” [4, с. 496].

Будь-який відступ від спільності цих цілей неминуче приводив до втрати Україною всього завойованого.

У березні 1918 р., коли австро-німецькі війська входили до столиці, Винниченко робить запис у щоденнику: “Київ узято назад... Але це ціна соціальної зради, ціна спинення соціальної революції. І хто знає, чи виграли ми для народу, для пригноблених класів цією зрадою, чи не будемо ми записані в історії як один з факторів контрреволюції, гальмування поступу людей? Чи не краще було б іти з масами.” [5, с. 12].

Доля Центральної ради спонукає Володимира Кириловича спробувати змінити курс. Очоливши Директорію, він підкреслює: “Я виставив моїм співробітникам умову: об’єднати гасло національне з соціальним, стати в оборону не тільки національно-державних прагнень, але й економічно-соціального визволення.” [3, с. 17].

Однак час було упущено. Доля Директорії, її голови нам відома. І це лише утвердило Винниченка у правоті його поглядів. Завершуючи третю частину “Відродження нації” і підбиваючи підсумки пройденого шляху, він підкреслює: “Історія показала українству всю безплідність, усю шкідливість і навіть злочинність намагання убгати відродження української нації в неприродні для неї, огидні її соціальним прагненням форми.” [4, с. 497].

У 40-і роки В. Винниченко наполегливо розробляє тему пошуків справедливого розвитку суспільства, вирішення соціальних та економічних питань. Найкраще ця ідея висвітлена в статті “Заповіт борцям за визволення” і “Слово за тобою, Сталіне!”.

Автор, підтверджуючи свої погляди 1917–1918 рр., у листі до І. Кошелівця (1949) докоряє: “Ради інтересу національного Ви, мабуть, не поступитеся інтересом і симпатіями соціальними. Тому я бачу, що мені трудно сподіватись... помочі.” [6, с. 24].

Свої соціалістичні погляди Винниченко проносить крізь усе життя, розвиваючи і збагачуючи їх новим досвідом. У “Заповіті борцям за визволення” він підкреслює, що нинішні системи господарювання, побудовані на приватній чи державній власності на засоби виробництва, не розв’язують животрепетних питань політичного, економічного і соціального буття: треба негайно, але без зброї почати переводити власність на колективну. Не державну, а колективну. Не націоналізація, а соціологізація — колектократія, себто влада колективу... Організація кооперативів продукційних, торговельних, аграрних, фінансових... колектократія всього національного господарства.” [3, с. 111-113]. Тобто підтверджує свої колишні погляди, висунуті ще в 1920-у році: “... доля відродження й визволення української нації залежить від всесвітньої боротьби соціалізму з капіталізмом”, “з усіх режимів, які можуть бути на Україні, найповніше може забезпечити національне відродження нашого народу режим національно-української радянсько-соціалістичної влади.” [4, с. 499-501].

Як політичний кермач періоду революції і визвольної боротьби, він був сином свого часу, ставив перед нацією такі програми, які впливали з існуючих суспільних обставин, загального рівня свідомості народу. З погляду нашої епохи Винниченко залишився “чесним з собою”, із своїм народом. Наприкінці життя, осмислюючи

свої погляди, уроки української історії і майбутнє її народу, він пише: “І отут знову виникає все те саме старе питання: що може задовольнити егоїзм народу, що може посунути на боротьбу до останньої краплі крові десятки мільйонів людей? Тільки саме домагання національно-державної самостійності, тільки задоволення національної правди й справедливості? Тільки право й змога мати свій самостійний уряд, парламент, міністрів, своє військо, свої школи, свої газети, одне слово, тільки “Саму Україну”? Чи ще щось?

А що саме було те “щось”? Це було — ще і ще раз згадаймо, — задоволення його економічних і соціальних інтересів, це були правда і справедливість не тільки національна, але й всебічна.” [3, с. 107].

При певній різниці політичних поглядів Грушевського і Винниченка вони мали одну мету — незалежну Україну, і шлях до цієї мети, хоч і по-різному, бачили не тільки через національне, але й через соціально-економічне визволення всього народу.

З метою подальшої розвідки даної проблеми, безумовно, цікавим буде з’ясування поглядів на вирішення соціально-економічних питань в ході революції інших її лідерів: С. Петлюри, П. Скоропадського, В. Липинського; порівня їх з поглядами М. Грушевського, В. Винниченка, що дасть можливість створити повнішу картину політичної боротьби за державність України.

Література:

1. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть. — К.: 1991. — С. 9.
2. *Революція на Україні.* — М., 1930.
3. *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. — К., 1991.
4. *Винниченко В.* Відродження нації. — К., 1990.
5. *Винниченко В.* Щоденник // Київ. — 1991. — № 9.
6. *Винниченко В.* Листи // Слово і час. — 1991. — № 8.